

Візантійський складник VIII Дриновських читань (Харків, 29–31 березня 2016 р.)

родовжуючи усталену традицію, 29–31 березня 2016 р. у межах роботи Міжнародної наукової конференції VIII Дриновські читання (до 100-річчя від дня народження професора С. І. Сідельнікова та 10-річчя Центра болгаристики та балканських досліджень імені Марина Дринова) було подано доповіді з візантинознавчої тематики. Переважно вони були зосереджені у секції II «Візантія, Болгарія та Русь на роздоріжжях середньовічної історії», що працювала 30 березня 2016 р. у Центрі українських студій імені Д. І. Багалія. Керував роботою секції д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна **С. Б. Сорочан**. Секретарські функції виконував канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, доцент кафедри українознавства **А. М. Домановський**.

Під час роботи секції було виголошено 12 доповідей із 21 заявленої у програмі. Тематика доповідей охопила широкий спектр актуальних питань середньовічної історії Центрально-Східної Європи, відповідно до троїстої назви секції зосередившись навколо трьох головних напрямків — історії Візантії, історії Болгарії та історії Русі у їхньому поєднанні.

Переважно візантійська тематика була представлена трьома доповідями.

Олег Вус (*офіцер запасу ЗСУ, Львів*) у доповіді «*Біля витоків Другого Риму: Підрозділи equites Dalmatae у армії Римської імперії у другій половині III—IV ст.*» розглянув історію формування і розвитку мобільного з'єднання римської армії — Далматської кінноти. У другій половині III—IV ст. з'єднання брало активну участь у військових діях на Балканах і на Близькому Сході. На початку IV ст. кіннота Далматів увійшла до складу польової армії Константина I (306–337). З часом підрозділи equites Dalmatae були розосереджені у багатьох прикордонних гарнізонах, що дозволило суттєво зміцнити оборону Балканських провінцій Римської імперії.

У спільній доповіді «*Античний театр і Візантія: від громадянської ідеології до християнства*» **Оксани Ручинської** (ХНУ імені В. Н. Каразіна) і **Павла Михаліціна** (*викладач Харківської духовної семінарії та Київської духовної академії і семінарії*) було розглянуто трансформацію античного театру впродовж античності та раннього середньовіччя, як призвела зрештою до загибелі театру у традиційних античних формах. У Візантії театральні елементи проявилися у палацевому церемоніалі, церковній літургії, виступах мімів на іподромі, а також літургійній драмі, яка була призначена для читання, але не для постановки на сцені. Важливо зауважити, що громадянська ідеологія античного театру була знівельована у Римській імперії ще до перемоги і утвердження християнства. Саме ці позбавлені громадянського духу пізньоримські видовища, які нерідко були кривавими і/або сороміцькими, сприйняла ранньовізантійська світська культура у IV—VI ст., і саме проти них було скеровано вістря критики Отців Церкви.

© А. М. Домановський, 2017

Доповідь «*“Свої” та “чужі” у візантійській торгівлі: “вибіркова чесність” у соціальній етиці ромейського суспільства*» Андрія Домановського було присвячено ставленню візантійців до іноземців під час торгівлі. За допомогою свідчень низки джерел середньовізантійської доби (агіографія, наративні та юридичні пам'ятки) було обґрунтовано тезу про «вибіркову чесність» у соціальній етиці ромеїв на підставі розрізнення й розділення торговельних контрагентів на «своїх» та «чужих», а також закорінення у побутову поведінку візантійців ідеалів «закритого суспільства», що, зокрема, вплинуло і на ставлення до чужоземців. Зроблено припущення, що негативне ставлення ромеїв до ксенів, етніків, варварів тощо було обумовлене широким спектром факторів, серед яких пережитки трансформованої за доби пізньої античності та раннього середньовіччя полісної свідомості, еллінське та римське зневажливо-зверхнє ставлення до варварів, державна імперська ідеологія, християнське засудження язичників, ідеали закритої християнської общини тощо.

Окремі сюжети і водночас концептуальні проблеми болгарської та давньоруської історії у тісному зв'язку з історією Візантії було розглянуто у чотирьох доповідях.

У доповіді «*Святи князі Балкан та Русі: особливості агіографічного образу*» Олександра Роменського («Школа мистецтв Харківської міської ради») було здійснено спробу порівняльної характеристики агіографічних образів Святих князів Русі і Балканських держав. Доповідач зупинився на спільному та відмінному в культурах хрестителя Болгарії Св. Бориса-Михаїла, хрестителя Русі київського князя Володимира Святославича, сербського князя Іоанна-Володимира, а також страстотерпців Бориса і Гліба. Глибоко і винятково детально доповідач розглянув питання про можливий взаємовплив агіографічних топосів та традицій, час причислення представників князівських династій до сонму Святих.

Засідання секції «Візантія, Болгарія та Русь на роздоріжжях середньовічної історії»: навколо ованього столу за годинковою стрілкою: С. Б. Сорочан, О. О. Роменський, О. А. Ручинська, П. Е. Михаліцин, Т. О. Чугуй, О. Б. Козачок, А. М. Литовченко, О. О. Шевцова, М. В. Фомін, О. В. Вус

Концептуальний характер мала доповідь *«Пошуки болгарями власної духовно-культурної ідентичності на зламі XII—XIII ст.»* Ігоря Шпика (ЛНУ імені Івана Франка). Дослідник, зокрема, зосередив увагу на тому, що в останній чверті XII ст. болгари усвідомили значення церковно-релігійної складової для відродження власної державності. Водночас, незважаючи на ворожу позицію щодо Візантії, усе візантійське парадоксальним чином сприймалося у болгарському суспільстві як щось престижне і єдино гідне наслідування, через що болгари послідовно дотримувалися усталених візантійських цивілізаційних орієнтирів. Формат взаємодії болгар з ромеями за формулою «протистояння-симбіоз» зазнав глибокої трансформації після падіння Константинополя під ударами західноєвропейських хрестоносців 1204 р., оскільки роль духовного лідера, творця, охоронця і ретранслятора високих культурних досягнень східнохристиянської цивілізації віднині перейшла від захопленої столиці Візантії не лише до Нікеї, але й до нової столиці Болгарії — м. Тирново.

Можливі зв'язки Галицького князівства з Болгарією у останній чверті XII ст., зокрема, під час антивізантійського повстання середини 1180-х рр., було простежено у доповіді *«Галицьке князівство і повстання болгар у середині 80-х років XII ст.»* Ольги Козачок (Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (Львів)). Доповідачка розглянула дискусію щодо можливої участі військових контингентів з Русі у повстанні в Парістріоні, починаючи від праць Ф. І. Успенського і закінчуючи сучасними дослідниками (Л. В. Войтович). Твердження про допомогу Галицького князівства Болгарії під час подій 80-х рр. XII ст. засноване на кількох аргументах: географічна близькість, перебування у Галичі Івана Асеня II і порівняння даних візантійських хронік зі свідченнями «Слова о полку Ігоревім». Дослідниця звернула увагу на бідність і суперечливість наявної джерельної бази для переконливого обґрунтування будь-яких тверджень, зазначивши, що участь руських (тавроскіфів) поряд з куманськими військовими загонами на початковому етапі повстання допомогло змінити розподілення сил у Нижньому Подунав'ї на користь болгар.

Хронологічно і тематично проблематику міжнародних зв'язків західноруських князівств із Візантією і почасти Болгарією продовжила доповідь «Візантійський чинник у житті та діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича» *Тараса Чугуя* (Центр українських студій імені Д. І. Багалія ХНУ імені В. Н. Каразіна). Науковець детально розглянув свідчення різноманітних джерел про усі можливі зв'язки Романа Мстиславича з Візантією, наголосивши на суттєвому значенні візантійського фактора у регіоні Південно-Західної Русі у другій половині XII — на початку XIII ст.

Окремий блок на секції склали доповіді, присвячені історії та археології візантійського Херсонеса—Херсона. Це стало цілком закономірним, оскільки у Харкові, довкола заснованої знаним істориком та археологом-античником, доктором історичних наук професором В. І. Кадеєвим кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського університету склалася наукова школа дослідників античного та середньовічного Херсонеса Таврійського. Останніми десятиліттями основний акцент її досліджень посунувся переважно до візантійської доби історії міста, що обумовлено науковими інтересами нинішнього завідувача кафедри професора С. Б. Сорочана, який представив на секції доповідь *«Про характер ремесла і торгівлі візантійського Херсона VI—VII ст.»*.

У доповіді *«Про вшанування св. єп. Василя у ранньосередньовічному Херсоні»* Михайла Фоміна (*«Школа мистецтв Харківської міської ради»*) було розглянуто традицію вшанування у Херсонесі—Херсоні св. єпископа Василя, першого з семи єпископів Херсонських. З його вшануванням пов'язано кілька пам'яток на мапі херсонеського городища: комплекс Західної базиліки, який почав формуватися довкола місця поховання святого, склеп «на землі Н. І. Тура», перебудований на меморіальну церковку на згадку про «чудо воскресіння хлопчика», описане у Житії

святого. Ще одним пам'ятником, який, на думку доповідача, може бути пов'язаний з культом святого, могла бути церква, збудована у центрі міста над місцем убивства святого і відома за джерелами як церква св. Василя.

З'ясуванню етнічного складу населення ранньосередньовічного Херсонеса—Херсона було присвячено доповідь *«До питання про роль негрецького компонента у етнічному складі населення ранньовізантійського Херсонеса—Херсона»* Марії Пархоменко (ХНУ імені В. Н. Каразіна). Дослідниця зазначила, що найбільший слід серед негрецького, варварського населення ранньосередньовічного Херсона залишили сармати. На початку нашої ери у етнічній картині Херсонеса з'являється єврейський компонент. Присутність інших етносів — готів, хазар і слов'ян — майже не прослідковується за археологічними матеріалами, а свідчення письмових джерел є суперечливими. Водночас дані антропології, на думку доповідачки, дозволяють припускати, що у раннє середньовіччя відбулася певна варваризація зовнішнього вигляду міських мешканців.

У проілюстрованій численними зображеннями фрагментів фресок і мозаїк доповіді *«Монументально-образотворче мистецтво в оздобленні храму: на прикладі пам'яток візантійського Херсона VI—X ст.»* Анна Литовченко (ХНУ імені В. Н. Каразіна) виклала узагальнене бачення системності конструктивно заданого оздоблення візантійських храмів ранньосередньовічного Херсонеса—Херсона. Ця комплексність утворювалася основними складовими монументального образотворчого мистецтва — мозаїками, фресками, скульптурними деталями. На прикладі сакральних пам'яток візантійського Херсона VI—X ст. було здійснено спробу аналізу складників цієї цілісної системи як єдиного художнього та символічного простору. Доповідачка акцентувала увагу на особливостях взаємозв'язку та взаємодоповнюваності символів мозаїки та фрескового живопису в їхньому поєднанні з мармуровими архітектурними деталями. Okремо слід відзначити цікаву спробу прослідкувати використання світла у інтер'єрі візантійського храму.

Огляд пізньосередньовічних малих церков Херсона було здійснено у доповіді *«Про квартальні каплиці-церкви Херсона»* Олександри Шевцової (*«Школа мистецтв Харківської міської ради»*). Доповідачка звернула увагу на поширення у Херсоні XI—XIII ст. малих квартальних храмів, які в літературі традиційно називають каплицями. Наприкінці XIX — на початку XX ст. вони отримали таку назву швидше через розміри, ніж через призначення. Дослідження пам'яток переконливо доводить, що вони були квартальними церквами малих християнських общин і мали повний набір необхідних для здійснення Літургії конструктивних елементів. Ці церкви відігравали важливу роль у повсякденному житті херсонеситів.

Крім доповідей у межах другої секції конференції, візантиністична проблематика була представлена також ґрунтовною доповіддю Бориса Борисова (*Великотирновський університет імені Св. Кирила та Мефодія*) *«Слов'яни VI—VII ст. на території сучасної Південної Болгарії. Міф чи реальність?»*, виголошеною під час роботи першого пленарного засідання конференції 29 березня 2016 року. Науковець переконливо обґрунтував тезу про те, що масового проникнення слов'ян на південь сучасної Болгарії у VI—VII ст. не було. Їхня присутність фіксується винятково поодинокими і фрагментарними знахідками ранньослов'янської кераміки, тоді як слідів поселень чи поховань не виявлено.

У контексті дослідження протоболгарських та хозарських старожитностей до навколівізантійської тематики зверталися дослідники на секції I *«Протоболгари і хозари в степах Східної Європи»*. Зокрема було представлено доповідь *В'ячеслава Баранова* (Інститут археології НАН України) *«Між Хазарським каганатом та Візантійською імперією: праболгарські пам'ятки кінця VII — другої половини X ст. у Криму»*, і спільну — *Владіміра Тишина* (Інститут сходознавства РАН) та *Валерія Фльорова* (Інституту археології РАН) *«Маяцьку фортецю спорудили*

В
И
С
Т
О
Р
И
Ч
Е
С
К
И
Й
Ж
У
Р
НА
Л

візантійці?». Співавтори останньої доповіді, зокрема, наголошують на тому, що візантійці не брали участі у спорудженні Маяцької фортеці і припускають їхню можливу участь у спорудженні лише двох хазарських фортець — Саркела та Правобережної Цимлянської.

Нарешті, з історіографічного боку до візантиністичної проблематики звернулася в межах роботи секції VI «Історія славистики та балканістики» **Марина Домановська** (*Центр українських студій імені Д. І. Багалія ХНУ імені В. Н. Каразіна*). У доповіді «Візантія і слов'яни в навчальних курсах викладачів Харківського університету (середина XIX — початок XX ст.)» дослідниця розглянула викладацьку діяльність харківських науковців-славистів І. Срезневського, П. Лавровського, М. Дринова, Г. Ільїнського, О. Погодіна, завдяки яким курси з історії південних слов'ян, писемності і духовної культури балканських народів набули постійного статусу у навчальному процесі.

А. М. Домановський

